

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.954

Данчевська М. В., Семенишин М. І.

Здобувачі вищої освіти другого рівня

за напрямком (спеціальністю) 053 Психологія

Львівський державний університет внутрішніх справ

АКТИВНА УЯВА У ПУБЕРТАТНОМУ ПЕРІОДІ ТА ЇЇ КОНСТЕЛЯЦІЇ

У статті відображаються результати теоретичного та практичного дослідження уяви та її констеляції. Приділяється увага поглядам різних вчених стосовно обґрунтування сутності та характеристик активної уяви. Розглядаються функції активної уяви та механізми комунікації образів. Описуються дослідження емоційно-вольового, мотиваційного, інтелектуально-творчого та комунікативного компонентів уяви та їх вияв в навчальній діяльності. У статті викладені результати дослідження, що висвітлюють мотивацію підлітків, розвиток невербальної та вербальної креативності, особливостей мислення, індекс унікальності, рівень уяви і креативності та рівень готовності до ризику.

Ключові слова: уява, активна уява, образ, фантазія, креативність, пубертатний період.

Постановка проблеми: Гуманізація всіх освітніх процесів неодмінно в майбутньому приведе до трансформації особистості школяра, а заодно і до змін в психічних процесах. Саме тому виникає гостра потреба вивчити особливості уяви та творчих тенденцій в молодих людей, а разом з тим і знайти шляхи їхньої оптимізації. Вчені-психологи доводять, що активна уява включається в творчу діяльність особистості на різних вікових етапах, однак особливо потребує активізації в пубертатному періоді. Значущості набуває вивчення специфіки активної уяви та виокремлення її провідних компонентів в підлітковому віці.

Великого значення уяві, активній уяві, фантазії в житті підлітків вказують всі психологи, які досліджують онтогенез психічного розвитку. Саме ці знання формують ті теоретичні постулати, які в подальшому сприятимуть розробці прикладних програм розвитку уяви та творчості особистості ще зі шкільних лав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: основу статті становлять загальнопсихологічні положення про розвиток уяви (К. Юнг, В. Моляко, В. Роменець, Л. Виготський, С. Максименко тощо); дослідження природи творчого мислення (П. Гальперін, К. Дункер, Я. Пономарьов тощо); основні постулати розвитку креативності особистості (Дж. Гілфорд, Е. Торренс, Є. Ільїн тощо); механізми розвитку підлітків (М. Савчин, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Максименко тощо).

Мета статті полягає в теоретико-емпіричному дослідженні активної уяви в пубертатному періоді та вивченні її провідних констеляцій.

Виклад основного матеріалу. Уява – це внутрішні уявлення особистості. Ще одне трактування цього поняття зводиться до розуміння його як методу пізнання та розширення свідомості, який з давніх часів використовувався в різних релігіях для лікування людей. Тобто психологічна наука не виокремлює одного правильно визначення

уяви. Кожен науковець виокремлює, на їхню думку, значимі характеристики.

Уява в більшості наукових розвідках розуміється в контексті відображення навколишньої дійсності, створення нових образів тощо. Уяву від інших психічних пізнавальних процесів відрізняє наочний характер протікання її процесів [1, с. 61].

Пасивна та активна уява – це найпоширеніші різновиди уяви, оскільки саме ці види дозволяють відрізнити та надати ступінь свідомого та активного ставлення до реальності. Водночас пасивна уява поділяється на довільну та мимовільну, а активна уява – на творчу та відтворюючу. Проте не всі науковці поділяють таку думку.

Л. Веккер трактував уяву як наскрізний пізнавальний процес, який є симетричний пам'яті, однак у протилежному напрямку [3]. Також науковець виокремлює авторську класифікацію уяви. За основу в цій класифікації взято положення про особливості предметної психічної діяльності. Таким чином виокремлюється сенсорно-перцептивна уява або образна, яка поділяється на слухову, зорову, просторову, рухову тощо; словесно-логічна або концептуальна; оперативна уява як одна з можливих програм діяльності.

Однак К. Г. Юнг розробив поняття «активна уява» у контексті вільного уявлення, як здатність розкриття внутрішніх образів індивіда в психотерапевтичному процесі. Саме в цьому випадку терапевт ніяк не впливає на ці процеси [3].

Термін «активна уява» ще до ХХ століття означав підхід до інтроспекції. Сьогодні – це один з провідних методів аналітичної психології, який активно використовується ученицями К. Юнга – Б. Ханною та М.Р. фон Франц [3].

Активна уява активізується, зазвичай, в процесі терапевтичних стосунків. Однак активне уявлення варто диференціювати від фантазій та марень, що є прикладом пасивного

уявлення. Тому К. Юнг зазначав, що аби використовувати активне уявлення потрібно:

1) впорядкувати фантазії, які створюють світ несвідомого.

2) укомплектувати та структурувати власні сновидіння.

3) виявити сновидіння аби запам'ятати.

4) відчуття фатуму (незрозумілий вплив зовнішніх обставин).

5) відсутність ситуацій, які б повторювалися та несли загрозу.

6) адаптованість до життєвих обставин [за 5]

Активна уява може бути під загрозою коли виникають непередбачені ситуації. В цьому випадку вона може модифікуватися в фантазію з прагненням виконати бажання та активізувати тіньові аспекти особистості. Тому аби цього не допустити варто залишити процеси активного уявлення без втручання зовнішніх чинників [6]

В процесі життєдіяльності особистості активна уява виконує ряд функцій, що сприяють діяльності індивіда, зокрема:

- створює образ-мету;

- дозволяє прогнозувати результати активності людини;

- забезпечує програвання бажаної поведінки в незрозумілій ситуації;

- забезпечує продукування образів, які замінюють трудову активність індивіду, яка йому потрібна, однак об'єктивно є не можливою;

- дозволяє фантазувати, мріяти про те, що в реальності здається не можливим [7].

До основних механізмів комуляції образів уяви належать:

1. Аглютинація – це механізм активізації уяви суть якого зводиться до створення образів методом об'єднання деталей різних об'єктів, які в реальності є не поєднувані (казкові персонажі, міфічні істоти).

2. Аналогія – це створення певного образу, який вже має прототип та є схожий на свій первинний варіант (машинобудування тощо).

3. Акцентування – це механізм, який допомагає виокремити певні частини, деталі, частини значимого об'єкта. Водночас тут присутня гіпертрофована та гротескна подача образу в вигляді карикатур, шаржу тощо.

4. Типізація вважається чи не найскладнішим механізмом активації уяви. В основі цього механізму лежить творення нового, але типового по відношенню до певного критерію чи категорії. Фундаментом цього є аналітико-синтетична діяльність, що сприяє творити нові образи (літературні персонажі тощо) [4].

Саме в пубертатний період власний розвиток стає на перше місце, а поряд і з цим стає схильність до мріяння, планування майбутнього тощо. Представник перехідного віку схильний мріяти повсякчас про те, що

приносить задоволення, позитивні емоції, де втілюються в життя найпотяємніші бажання.

В підлітковому віці уява разом з фантазією переформовується за допомогою абстрактного мислення. Уява набуває нових якостей, які характеризують її як творчу, здатну перетворювати образи, орієнтовану на абстрактне через побудову конкретних образів. Саме творчий підхід через перехід від абстрактного до конкретного дозволяє диференціювати підліткову уяву. Уява підлітка орієнтована на емоційну сферу, афективні переживання та оформлюється як суб'єктивна сторона когнітивного процесу мислення. Вона стає орієнтованою на самого суб'єкта дійсності. Водночас уява пов'язана з мотиваційно-потребнісною сферою, яка в цей віковий період стає потайною та інтровертованою. В фантазії підлітка відбувається прожиття всіх його бажань, мрій, почуттів. Таким чином підліток здатний у своїй фантазії прогнозувати майбутнє та планувати дії наперед. Також творчість уяви дозволяє інтегрувати емоційний та інтелектуальний компоненти поведінки особистості пубертата.

Л. Виготський стверджував, значний вплив на уяву чинить мислення, яке сприяє її переформатування в фантазію. Вчений зазначав, що фантазії підлітка переходять в інтимну сферу, тому цей процес набуває суб'єктивного характеру [2].

Спираючись на вище наведену інформацію ми зрозуміли, що також варто і практично розглянути дане питання, тому нами було проведене дослідження. Дослідження активної уяви підлітків відбувалось у середній загальноосвітній школі м. Львова. Вибірку опитаних склали школярі 9-го та 10-го класів. Загальна кількість досліджуваних становить 50 осіб.

З метою діагностики психологічних аспектів, що впливають на уяву були використані наступні методики: «Мотивація досягнення» (модифікація М. Магомед-Емінова), «Діагностика особистісної креативності» (О. Тунік), «Діагностика невербальної креативності» (короткий варіант тесту Е. Торренса, адаптація А. Вороніна), «Діагностика мовленнєво-мисленнєвої креативності» (Т. Галкіної, Л. Алексеевої).

Фундаментальним припущенням нашого дослідження виступає твердження про те, що активна уява підлітка як динамічне утворення функціонує завдяки гармонійному розвитку емоційно-вольового, мотиваційного, інтелектуально-творчого та комунікативного компонентів, вияву яких сприятимуть психологічні засоби під час навчальної діяльності.

Отже, перейдемо до інтерпретативних основ нашого дослідження. Зокрема проаналізуємо результати за мотиваційною компонентою.

Школярі-підлітки зорієнтовані уникати невдачі в більшості своїх видів діяльності,

зокрема навчальній (85 %). А от прагнення до успіху спостерігається в 15 % опитантів. Такий результат ми можемо пояснити тим, що хоч навчальна діяльність і є провідним видом діяльності в підлітковому віці, однак не прерогативною. Також це є свідченням низьким рівнем самоорганізації та самомотивування.

Щодо дослідження інтелектуально-творчого компоненту активної уяви, то встановлено рівні розвитку невербальної та вербальної креативності, особливостей мислення. Так, у підлітків виражається кожен з п'яти рівнів невербальної креативності. Зокрема, 14,5 % підлітків не виявляють креативності взагалі, тобто мислять стереотипами, шаблонами, вони не здатні, на даний момент, перетворювати старе в нове тощо. 26,5 % опитантів та 42,2 % виявляють креативність на рівні нижче середнього або на середньому. Це знаменує переважання пасивного підходу до життя, нових варіацій життя. І лише 7,2 % виявляють високий рівень креативності, тобто ці опитанти схильні до продукування нестандартних ідей, варіантів в житті, готовність створювати щось яскраве та нетипове тощо.

Вагомими є показники виявлені за методикою спрямованою на дослідження мовленнєво-мисленнєвої або вербальної креативності. Так, 4,8 % підлітків володіють низьким рівнем вербальної креативності, лівова частка респондентів володіє середнім рівнем вербальної креативності, а 3,6 % опитантів – високим рівнем, що засвідчує молоді люди більше схильні до мовної стереотипії, мовленнєва активність виявляється на посередньому рівні, можлива вербальна бідність у вияві власних почуттів, прагнень, ідей тощо.

Досліджуючи індекс унікальності виявлено наступні особливості: для підлітків низький рівень вербальної креативності за індексом унікальності перебуває в межах 14,5 %, а це набагато вищий показник, а ніж індекс оригінальності. Ми це пов'язуємо з нездатністю школярів до висунення неповторних ідей саме в вербальній формі.

Середній рівень вияву креативності вербального характеру також виявлено у меншій кількості респондентів порівняно з індексом оригінальності, а саме індекс унікальності – 41 %. Вважаємо це пов'язане з ригідністю мислення та нестачею творчих розвивальних занять в українських школах, тобто у дітей не має такого досвіду.

Рівень вище середнього та високий перебувають на тому ж ступеню розвитку, що і у індексі оригінальності.

Надалі проаналізуємо виявлені результати за методикою О. Тунік «Діагностика особистісної креативності». Отже, низький рівень допитливості, інтересу до навколишньої дійсності виявлено у 5 % опитантів. Це засвідчує байдужість до апробації своїх сил та потенцій в

нових та незвичних ситуаціях особистості незважаючи на зовнішні чи внутрішні чинники. Водночас 23 % респондентів виявляють занижений інтерес до пізнання нового, тобто це вказує на частковий або радше вибірково-підхід до власних інтересів та захоплень, пасивність життєвої позиції по відношенню до вирішення складних завдань, ситуацій. Значна кількість респондентів (43 %) проявила середній рівень допитливості, що означає ще не до кінця сформовану позицію стосовно пошуку нових шляхів вирішення складних ситуацій. Підвищений рівень креативності виявлено у 20 % опитантів, а 9 % виявляють високий рівень креативності. Це саме ця когорта пубертатів, які цікавляться новинками в житті, орієнтовані на відвідування маси заходів, зустрічей, майстер-класів. Тобто розширюють горизонти свого мислення, прагнуть пізнати якомога більше шляхів для вирішення різного рівня складності завдань.

Різняться дані виявлені при діагностиці рівня розвитку уяви у представників підліткового віку. Так 9,6 % респондентів мають розвинену уяву на низькому рівні. Такі результати засвідчують, підлітки володіють доволі обмеженою та ще не розвиненою фантазією, тому продукування нових образів відбувається на вузько-спрямованому рівні. Ще однією особливістю уяви підлітків є її відтворювальний характер, а це вказує на її стереотипність, не розвинену індивідуальної своєрідності. Це все заважає творенню нових образів, а лише уможливило їх репродукцію та відображається на заниженому (31,30 %) або середньому (39,80 %) рівнях розвитку уяви. Натомість кількісні показники рівня розвитку уяви за високим (2,40 %) та підвищеним ступенем (16,90 %) засвідчує те, що підлітки здатні поєднувати творчу та репродуктивну властивості уяви аби продукувати та генерувати нові способи діяльності.

Ще одним вагомим показником інтелектуально-творчого компоненту активної уяви підлітків є складність мислення. Цей показник характеризує здатність індивіда ставити перед собою складні завдання, знаходити шляхи для їх вирішення при цьому виявляючи наполегливість та цілеспрямованість тощо. Низький рівень складності мислення спостерігається в 12 % опитантів. Тобто цим респондентам на притаманно ставити та виконувати складні завдання, вони звикли діяти за спрощеною схемою, таким чином не виявляють схильність до аналітичної роботи.

Занижений рівень складності мислення виявлено у 21,7 % респондентів. Можливо це вказує на те, що підлітки намагаються спростувати ті завдання, які потребують вирішення, а також демонструють пасивність, а це в подальшому може вилитися в непристосованість до складних реалій суспільства.

49,4% оптантів демонструють середній рівень розвитку складності мислення. Такі результати засвідчують поверхневий підхід до подолання незвичних ситуацій, які потребують креативного вияву та наполегливості, а також аналітичності.

Підвищений рівень складності мислення виявлено у 16,9% респондентів. Це вказує на прагнення цих підлітків до виконання складних завдань, які хоч і становлять перепону, але цим і надихають на подолання перешкод, виявляючи кращі особистісні риси. А в подальшому вже дорослому житті надасть можливість ефективно професійно розвиватись.

Зовсім не виявлено кількісних показників за високим рівнем складності мислення. Пов'язуємо такі результати з активним формуванням когнітивної сфери та подальшим розвитком, а також з наявністю прерогатив у житті підлітка.

Також ми виявили показники готовності до ризику серед підлітків. У 6% оптантів виявляють низький рівень готовності до ризику. Це засвідчує їх пасивність щодо висловлення власної позиції, або є свідченням надмірної скромності та сором'язливості. 26,5% респондентів виявляють занижений рівень готовності ризикувати, що вказує на прагнення діяти вже за відомим планом дій, уникаючи невідомих ситуацій. Помірну схильність до ризикової поведінки виявлено у 44,6%. Водночас підвищений показник ризикової поведінки виявлено у 18,1% оптантів, а високий – у 4,8%. Це засвідчує схильність підлітків до прийняття не стандарт-

них рішень, тобто вони схильні фіксуватись на оптимістичних прогнозах, здатність висловлювати свою позицію та відстоювати себе та свої ідеї тощо.

Висновок. Активна уява є цілісним утворенням, яке допомагає індивіду генерувати нові ідеї, приймати нестандартні та оригінальні рішення, творчо підходити до реалій життя.

Результати проведеного дослідження демонструють, що за показником мотивації досягнення в підлітків переважає мотивація уникнення невдач, а це засвідчує їх низьку самооцінку, невпевненість, неорганізованість тощо. Також у значній частині респондентів виявлено середній та нижчий за середній рівні розвитку невербальної та вербально-мислинневої креативності. Встановлено, що особистісна креативність перебуває на середньому рівні розвитку, що виражається в допитливості, здатності уявляти та складності мислення. Показник готовності ризикувати також перебуває на низькому рівні, зважаючи на юний вік оптантів та наявність підліткової кризи. А недостатньо розвинена творча складова активної уяви обумовлює зниження подальшої продуктивності молоді людини і її подальшого становлення загалом.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо в виявленні ключових психологічних механізмів розвитку активної уяви під час психотерапевтичної взаємодії.

Список використаних джерел

1. Брушлинский А. В. Воображение и познание / А. В. Брушлинский // Вопросы философии. – 1967. – № 11. – С. 60-80.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
3. Дорст Б., Фогель Р. Активное воображение. Юнгианский подход. / Б. Дорст, Р. Фогель. / Пер. с нем. – Х.: изд-во «Гуманитарный Центр», А. В. Коченгин, 2016. – 200 с.
4. Козляковський П. А. Загальна психологія / П. А. Козляковський : [навч. посібник : В 2 т. - 2-ге вид., доп. і переробл.]. Т. II – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 240 с.
5. Натадзе Р. Г. Воображение как фактор поведения / Р. Г. Натадзе // Хрестоматия по психологии. – М.: Просвещение, 1987. – С. 217-223.
6. Шрагина Л. И. Проблема воображения в контексте функционально-системного подхода / Л. И. Шрагина // Психология в вузе. – 2002. – № 3. – С. 95-107.
7. Wallis Graham The Art of Thought. – Kent : Solis Press, 2014. – 188 p.

Данчевская М. В., Семенюшин М. И.

АКТИВНОЕ ВОООБРАЖЕНИЕ В ПУБЕРТАТНОМ ПЕРИОДЕ И ЕГО КОНСТЕЛЯЦИИ

В статье отражаются результаты теоретического и практического исследования воображения и ее констелляции. Уделяется внимание взглядам различных ученых относительно обоснования сущности и характеристик активного воображения. Рассматриваются функции активного воображения и механизмы коммуляции образов. Описывается исследование эмоционально-волевого, мотивационного, интеллектуально-творческого и коммуникативного компонентов воображения и их проявления в учебной деятельности. В статье изложены результаты исследования, освещающие мотивацию подростков, развитие невербальной и вербальной креативности, особенностей мышления, индекс уникальности, уровень воображения и креативности и уровень готовности к риску.

Ключевые слова: воображение, активное воображение, образ, фантазия, креативность, пубертатный период.

Danchevskaya M., Semenushyn M.

ACTIVE IMAGINATION IN THE PUBERTY PERIOD AND ITS CONSTELLATIONS

The article reflects the results of theoretical and practical research of the imagination and its constellations. Attention is paid to the views of various scholars regarding the substantiation of the essence and characteristics of the active imagination. The functions of active imagination and mechanisms of image communication are also considered. Besides, the study of emotional-volitional, motivational, intellectual-creative and communicative components of imagination and their application in educational activities are described. The article presents the results of the study, which highlight the motivation of adolescents, the development of nonverbal and verbal creativity, peculiarities of thinking, uniqueness index, level of imagination and creativity, and level of readiness for risk.

Key words: imagination, active imagination, image, fantasy, creativity, puberty period.